

millî devlet ve milliyetçiliğin
ortaya çıkardığı bir sorun
alanı olarak
çokkültürlülük
çokkültürcülük

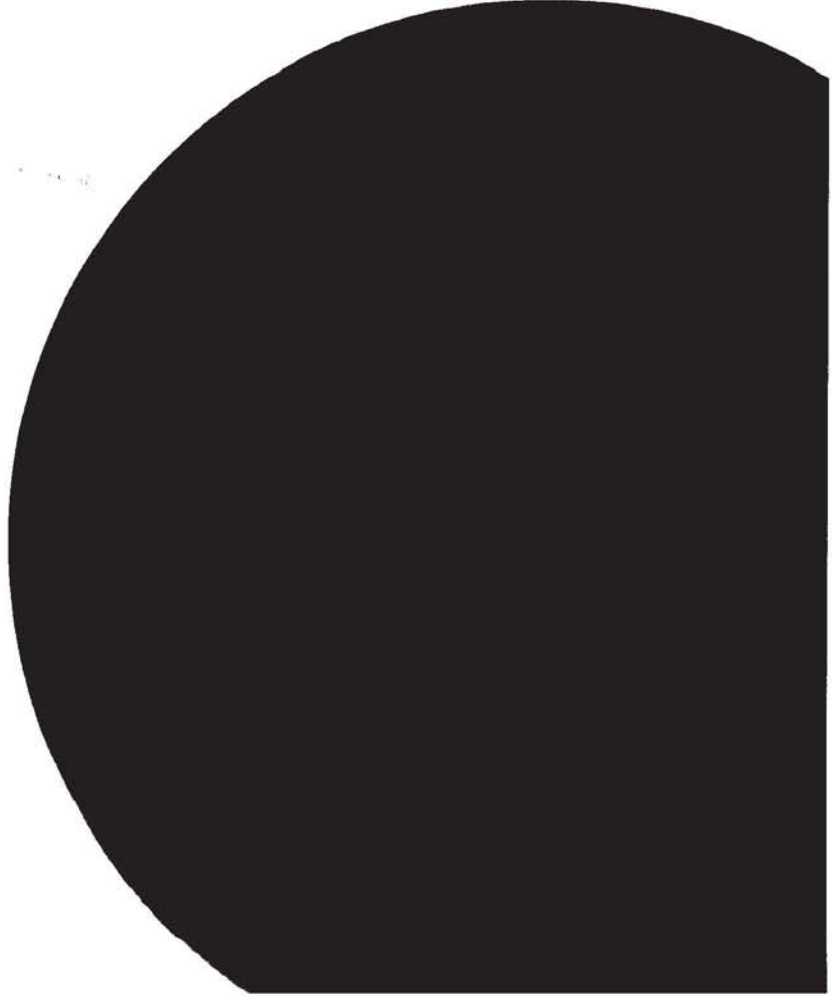
KADİR CANATAN

Yrd. Doc. Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

1. Kavramsal Yaklaşım

Son yıllarda sık sık "küresel ve çokkültürlü bir dünyada" yaşadığımız vurgulanıyor. Aslına bakılırsa bu yeni bir şey sayılmaz. Bu her zaman böyleydi. Çünkü "Kültür" kavramının bizzat kendisi bir çoğulluk ifade eder. Hiçbir kültür tümenden homojen sayılmaz. Bir ulusal kültürün bünyesinde, her zaman bu kültürün genel değer ve normlarından farklılaşan eğilimler, altkültürler, bölgesel kültürler, etnik farklılıklar vesair yönelimler vardır. Bu açıdan baktığımızda her zaman çokkültürlü bir dünyada yaşadık ve yaşıyoruz. Pekiyi, bugün kültür kavramının bu özelliğine rağmen neden "çokkültürlülük" veya "çokkültürcülük"ten bahsediyoruz? Önce bu kavramların nerede ve nasıl ortaya çıktığına bakmalıyız.

"Multiculturalism" anlamında çokkültürlülük kavramı, ilk kez 1957 yılında İsviçre'de ülkedeki dilsel ve dinsel çeşitliliği ifade etmek

üzere kullanılmıştır. Ancak bu kavram daha çok yetmişli yıllarda Kanada'da bir politikayı ifade etmek üzere gündeme gelince meşhur olmuştur. Çokkültürlülük, 1971 yılında azınlıklar ve göçmenler karşısında resmî bir politika olarak takdim edilmiştir. Bu politika, Fransızca konuşan azınlık ile İngilizce konuşan çoğunluk arasındaki bir dil mücadelesinden doğmuştur. Demek ki ortaya çıkışı itibarıyla bu kavram iki anlamda kullanılmıştır. İlk olarak bir ülkedeki çeşitliliği ifade etmek üzere kullanılıyor. Burada kavram, mevcut durumu resmetmekten başka bir amaç taşıyor. İkinci olarak kavram, bir ülkedeki çeşitliliği resmî olarak kabul etmek ve bir politika ola-

Çokkültürlülük günümüzde çok ciddi bir tehdit altındadır. Bu tehdit, ulusal devlet ve onun ideolojisi olan milliyetçiliğin bir etnik grubun kültürünü yüceltip diğerlerini kendi potasında eritmek ve yok etmek istemesinden kaynaklanmaktadır.

rak benimsemek anlamında kullanılmıştır. Her iki durum da İngilizcede aynı kavramla (multiculturalism) ifade edilmektedir. Ben Türkçe'de bu iki farklı anlamın tek kavram altında değil, iki kavramla anlatılmasından yanayım. Kavram, bir ülkedeki çeşitliliği betimlemek amacıyla kullanıldığında "çokkültürlülük", bu çeşitliliğe olumlu anlamda yaklaşmak ve bir politika olarak savunmak anlamında kullanıldığında "çokkültürcülük" olarak deyimlenmelidir. Çokkültürcülük, normatif ve ideolojik bir tercih anlamına gelmektedir. Buna göre bir ülke, çokkültürlü olabilir ama bu, onun çokkültürcü olduğu anlamına gelmez.

Şimdi bu kavramın neden ortaya çıktığını da anlayabiliriz: Demek ki çokkültürcülük, çokkültürlü bir toplumsal ortamda, daha çok

azınlık kültürlerin varlığını kabul etmek ve korumak amacıyla ortaya çıkmıştır. Neden dersiniz, çokkültürlülük günümüzde çok ciddi bir tehdit altındadır. Bu tehdit, ulusal devlet ve onun ideolojisi olan milliyetçiliğin bir etnik grubun kültürünü yüceltip diğerlerini kendi potasında eritmek ve yok etmek istemesinden kaynaklanmaktadır. Ulusal bir kültür inşa etmek, millî devletin ve milliyetçiliğin en önemli amacıdır. Bu noktada çokkültürlülük, bu amacın önünde bir engel oluşturmaktadır. Bu nedenle azınlık kültürler var olma mücadelesi vermek zorunda kalmaktadır. Çokkültürcülük, işte, bu var olma mücadelesinin anlamlandırılması ve milliyetçilik karşısında güçlendirilmesi çabasıdır.

2. Çokkültürlülük Hakkında Farklı Yaklaşımlar

Çağımızda etnik, kültürel ve dinî farklılıkların bir sorun alanı olarak karşımıza çıkması, farklı yaklaşım biçimlerini de beraberinde getirmiştir. Siyaset felsefesinde toplumsal çeşitlilik sorunlarına tanı koyan ve çözüm yolları öneren üç ana yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımların mevcut toplumsal ve siyasal yapıyı analizleri farklı olduğu gibi, amaçladıkları toplum ve siyasal yönetim biçimleri de farklıdır. Yaklaşımlardaki farklılıklar, daha çok kültürel farklılıkların toplum ve siyasetteki yeriyle ilgili olup, ilgili siyasal ideolojilerin normatif önermelerini referans almaktadır.

İlk olarak Kanadalı siyaset felsefecisi Will Kymlicka'nın temsilciliğini yaptığı liberal çokkültürcülük, bu soruna liberalizmin temel ilkelerinden hareketle ve bu ilkeleri toplumsal ve kültürel çeşitlilik lehine yorumlamalarıyla ortaya çıkmıştır. Kymlicka, "Çokkültürlü Yurttaş"¹ (Multicultural Citizenship, 1995) adlı yapıtında liberal paradigmanın evrensel ve eşit yurttaşlık konseptinin çokkültürlü bir toplumda farklı azınlık grupların topluma eşit

olarak katılabilmesini yeterince güvence altına alamadığını ifade etmektedir. Ona göre Batılı siyaset geleneği içinde ne liberal felsefe, ne de insan hakları felsefesi çokkültürlü toplum sorunlarına ve azınlık grupların taleplerine ilgi göstermiştir. Çoğu Batılı siyaset teorisyeni yurttaşların ortak bir geçmiş, dil ve kültürü paylaştığı ideal bir polis modelini işlemiştir. Homojen bir toplum yaratma hayali, çeşitli örneklerde görüldüğü gibi azınlıkların asimilasyonundan tutun soykırım ve etnik temizliğe kadar uzanan politikaların izlenmesine neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından çoğu liberal, "insan hakları"na yapılacak yeni bir vurgunun azınlık sorunlarını çözeceği umudunu taşımıştır. Fakat Kymlicka'ya göre geleneksel insan hakları öğretisi, azınlık sorunları karşısında doğru sorular sormadığı gibi doğru yanıtlar da verememiştir. Hatta hiçbir yanıt vermemiştir. Bu nedenle günümüzde insan hakları teorisine bir "azınlık hakları teorisi" de eklemek gerekmektedir.

Kymlicka, bir toplum ve devlet bağlamında yaşayan azınlıklara iki tür hakkın tanınması gerektiğini söylemektedir. Buna göre azınlıklar, sonuçları kendileri açısından zararlı ve sakıncalı olan genel kurallardan muafiyet talebinde bulunabilmelidirler. Çünkü genel kurallar egemen etnik, kültürel ya da dinî grubun özelliklerini ve çıkarlarını gözetmektedir. Tümüyle tarafsız -nötr- bir devlet ve hukuk söz konusu değildir. Fakat farklılaşmaya müsaade eden bu azınlık hakkı, toplumdaki ayrılık için değil, tam tersine kamusal yaşama azınlıkların katılımını mümkün kılmak amacıyla gereklidir.

İkinci olarak devlet, azınlık grubun kültürel haklarını korumalı ve teşvik etmelidir. Burada söz konusu olan koruma, sadece tolere etme ve tanıma ile sınırlı değil, devletin aktif teşvikini de içermektedir. Ancak bu şekilde azın-

lıklar, diğerleriyle eşit şanslara sahip olabileceklerdir. Sözelimi azınlık dillerinin eğitimi devlet üstlenmelidir. Ama bu Kymlicka'ya göre yine ortak ve resmî bir dilden vazgeçmek anlamına gelmiyor. İkinci anlamında azınlık hakları, egemen dil ile azınlık dilleri arasında bulunan eşitsizliği bir nevi telafi etme operasyonudur.

Kültürel hakların sınırları konusunda Kymlicka "dışsal koruma" ilkesi karşısında, "içsel sınırlama" ilkesini getirmektedir. Devlet, nasıl çoğunluk ve egemen toplum karşısında azınlıkların haklarını korumakla yükümlü ise, ilgili azınlık grubun bireylerinin hakları da baskı altına girdiğinde onları korumak için içsel sınırlandırmalar da yapabilir. Bu şekilde Kymlicka liberalizmin kutsadığı bireysel hakları, etnik veya dinî cemaatin baskısından da korumaktadır. Bu husus, kolektivist ve cemaatçi yaklaşımlara karşı duyarlı olan liberal itirazlara karşı düşünülmüş bir çaredir.

Liberal çabaları yeterli görmeyen bazı çokkültürcülük teorisyenleri kültürel farklılıkların önemine daha esaslı bir vurgu yaparak, radikal bir çokkültürcülük teorisi geliştirmeye

Homojen bir toplum yaratma hayali, çeşitli örneklerde görüldüğü gibi azınlıkların asimilasyonundan tutun soykırım ve etnik temizliğe kadar uzanan politikaların izlenmesine neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından çoğu liberal, "insan hakları"na yapılacak yeni bir vurgunun azınlık sorunlarını çözeceği umudunu taşımıştır.

ye yönelmişlerdir. Bu yaklaşıma örnek olarak Iris Marion Young'ın "Adalet ve Farklılık Politikası" (Justice and the Politics of Difference, 1990) adlı çalışması gösterilebilir. Ona göre yurttaşlık, evrensellik ve eşitlik kavramlarına

değil, kısmîlik ve farklılık kavramlarına dayalı olarak inşa edilmelidir. Young, tam da bu noktada Kymlicka ile bağdaştırılamaz bir ilkesel ayrılık içine girmektedir. Çünkü Young'a göre evrensel ve eşit yurttaşlık fikri, ne mümkün ne de istenilir bir şeydir. Evrensel yurttaşlık fikri sadece bir efsaneden ibarettir! Çünkü evrensel yurttaşlık fikri, aslında egemen grubun spesifik ve tarihsel deneyimleri üzerine oturan siyasal ve hukuksal yapıyı göz

Dışlama ve baskı üç alanda tezahür etmektedir. Birincisi dışlanan gruplar paylaşmadıkları halde egemen grubun normlarına uymak zorunda kalmaktadır. İkincisi 'evrensel' ve 'tarafsız' olarak nitelenen bu normlar, farklı grupları ve onların ihtiyaçlarının sapkın ve garip karşılanmasına yol açmaktadır. Üçüncüsü kimliklerin bastırılmasına, özsaygının yitirilmesine ve hatta öznefrete sebep olmaktadır.

ardı ederek, farklı grupların ve altkimliklerin baskı altına alınmasını maskeleymektedir. Dışlama ve baskı üç alanda tezahür etmektedir. Birincisi dışlanan gruplar paylaşmadıkları halde egemen grubun normlarına uymak zorunda kalmaktadır. İkincisi 'evrensel' ve 'tarafsız' olarak nitelenen bu normlar, farklı grupları ve onların ihtiyaçlarının sapkın ve garip karşılanmasına yol açmaktadır. Üçüncüsü bu durum kimliklerin bastırılmasına, özsaygının yitirilmesine ve hatta öznefrete sebep olmaktadır. Sözgelimi birçok azınlık üyesi, geldikleri kökeni gizleme, şive farklarından kaçınma ve egemen grubu maymunca taklit etme yoluna sapmaktadır. Burada egemene özenme ve taklit ile kendinden nefret etme olguları baş başa gitmektedir.

Young'a göre evrensellik ideali mümkün olmadığı gibi istenilir bir şey de değildir. Çünkü

genele yönelik normların uyarlanması ve sözde daha tarafsız bir hale getirilmesi (ki Kymlicka bunu önermektedir) farklılıkları dikkate almakla birlikte, pozitif bir değer olarak algılanmasını sağlamakta yetersiz kalmaktadır. Çıkış noktası, grup farklılıklarını olumlu, doğal ve istenilir bir olgu kabul etmek olmalıdır. Bu önerme, Young'a göre kaçınılmaz bir şekilde şu üçlü çözümü gerektirmektedir.

Devlet, azınlık grupların örgütlerini malî olarak desteklemelidir.

Sistem içinde azınlık grupların siyasal temsili kurumsal bir şekilde sağlanmalıdır. Sözgelimi azınlık, çoğunluk baskısına karşı kendini korumak için veto hakkına sahip olmalıdır.

Farklı yurttaşlık hakları yasal olarak kabul edilmelidir.

Görüldüğü üzere Young farklılaşmış ve tam çoğulcu bir toplum önermektedir. Bu yapıya temel teşkil eden hedef, Kymlicka'da olduğu gibi entegrasyon/bütünleşme değil, farklılık ve bu farklılıkların kurumsallaştırılmasıdır. Buna göre üstyapı kurumları, sosyolojik yapının bir tezahürü olmalıdır. Kurumların yapılanmasında işleyiş, yukarıdan aşağıya doğru değil; aşağıdan yukarıya doğru olmalıdır.

Kymlicka'nın kısmî çokkültürcülüğü ile Young'ın radikal çokkültürcülüğü, üçüncü ve ara bir çözümün ortaya çıkmasına ve rağbet görmesine sebep olmuştur. Bu yaklaşım şüphesiz ki Cumhuriyetçi çokkültürcülük'tür. Cumhuriyetçi siyaset felsefesine göre istikrarlı bir toplum için liberal ve demokratik değerlerden daha fazla şeyler gereklidir. Özellikle kamusal ve siyasal yaşam ortak değerlere göre inşa edilmelidir. Buna göre etnik azınlıklar kamusal alanda asimile edilmeli, özel yaşam alanında ise serbest bırakılmalıdır. Farklılıklar, özel yaşam alanında herkesin kendi kararlarına ve yaşam tarzlarına gö-

re ortaya çıkabilirler. Bu farklılıkların kamusal alana taşınması ve hele hele kurumsallaştırılması düşünülemez. Sözelimi azınlık gruplar kendi dillerini, bayramlarını, kıyafetlerini, dinlerini vs. serbestçe ifade edebilirler, ama bunların resmîleştirilmesini ve kurumsallaştırılmasını talep edemezler.

Cumhuriyetçi çokkültürcülük, bir orta yol çözüm gibi görünmekle birlikte kamusal ve özel alan ayrımlarının kime ve neye göre yapılacağı ve azınlık grupların kurumsallaşma söz konusu olmadan kendi farklılıklarını nasıl koruyacakları konusunda belirsiz ve dolayısıyla da eleştiriye açıktır. Bu görüş, bir anlamda da klasik liberalizme bir geri dönüştür. Burada toplum, grup ve cemaatlerden oluşan bir yapı değil tek tek bireylerden oluşan bir kitle toplumu olarak tasarlanmaktadır. Cumhuriyetçilikte vurgu, farklılıklardan ziyade ortak değer ve normlardır. Burada kamusal olarak tanınan grup haklarından söz etmek mümkün değildir.

3. Avrupa'da Çokkültürlülük: Tutumlar ve Uygulamalar

Avrupa, çeşitliliğe nasıl bakıyor? Bunu iki açıdan özetlemeye çalışacağım. Birincisi, Avrupa toplumları çeşitliliği nasıl görüyor, yani sosyolojik anlamda çeşitlilik algılaması nedir? İkincisi, siyasal yaklaşım olarak Avrupa ülkeleri azınlık guruplarına yönelik olarak ne tür bir politika izliyorlar? Sosyolojik yaklaşımla ilgili olarak, Avrupa Sosyal Araştırması temelinde yaptığım analizlere dayalı olarak sadece ulaştığım sonuçları aktaracağım. Bir kere Avrupa'da en çok kabul edilen, en fazla kabul gören çeşitlilik biçimi "etnik çeşitlilik"tir. Yani Avrupa toplumları, kendi içerisinde farklı etnik gurupların olmasını olumlu buluyorlar. Bunun bir zenginlik olduğunu düşünüyorlar. Buna karşı çok fazla itirazları yok. Gördüğüm kadarıyla 21 Avrupa ülkesinde bu-

nun tek bir istisnası var, o da Macaristan'tır. Sadece bu ülkede etnik çeşitlilik benimsenmiyor.

İkinci planda olumlanan bir başka çeşitlilik biçimi de "dinsel çeşitlilik"tir. Yani "Bir ülkede dinsel çeşitliliğin olması iyi midir?" şeklindeki bir soruya Avrupa ülkelerinin büyük bir çoğunluğu olumlu cevap veriyor. Bunlar;

Avrupa'da en fazla kabul gören çeşitlilik biçimi "etnik çeşitlilik"tir. Yani Avrupa toplumları, kendi içerisinde farklı etnik gurupların olmasını olumlu buluyorlar. Bunun bir zenginlik olduğunu düşünüyorlar. Gördüğüm kadarıyla 21 Avrupa ülkesinde bunun tek bir istisnası var, o da Macaristan'tır.

özellikle Belçika, İsviçre, İspanya, Finlandiya, Fransa, İngiltere ve Macaristan gibi ülkelerdir. Macaristan etnik çeşitliliğe olumsuz yaklaştığı halde, dinî anlamdaki çeşitliliği kabul edebiliyor. Bunun dışında İrlanda, Hollanda ve İsveç gibi ülkelerde dinsel çeşitliliğe oldukça olumlu yaklaşıyor.

Üçüncü çeşitlilik biçimi; "eğitimde çeşitlilik ve çeşitliliğin kurumsallaşması"dır. Bu, sadece beş ülkede olumlu karşılanıyor: Çek Cumhuriyeti, Yunanistan, İrlanda, Polonya ve Portekiz. Bu ülkelerde halk, bunun kabul edilebilir bir şey olduğunu söylüyor. Yani "Talep etmeleri halinde göçmen toplulukların ayrı okul kurmaları mümkün olmalı mıdır?" gibi bir soruya bu ülkeler "mümkün olmalıdır" diyorlar. Daha az benimsenen çeşitlilik biçimi "kültürel çeşitlilik"tir. Yani somutlaştıracak olursak, etnik olarak farklı gurupların kültürlerini ifade etmesine karşı sıcak bir yaklaşım söz konusu değil. Sadece İsviçre hariç, diğer 21 Avrupa ülkesi, "Toplum ortak geleneklerden

oluşan bir kültüre sahip olmalıdır." şeklinde bir yaklaşımı destekliyor. Farklı kültürlerin bulunması bir dezavantaj gibi görülüyor.

Son olarak hiç benimsenmeyen bir çeşitlilik biçimi var; o da "dinsel çeşitlilik". Yani bir ülkede hemen hemen herkesin tek bir ortak dili konuşması arzu ediliyor. Doğrusu hiçbir ülkede bunun tersine bir durum görünmüyor.

Sosyolojik anlamda Avrupa'da çokkültürcülük etnik ve dinsel bir içeriğe sahiptir. Etnik ve dinsel çeşitlilik olumlanıyor. Diğer çeşitlilik biçimlerine fazla sıcak bakılmıyor. Bu anlamda; Avrupa toplumlarını çokkültürlü değil, çok-etnisiteli ve çok-dinli toplumlar olarak ifade edebiliriz.

Özetleyecek olursak; sosyolojik anlamda Avrupa'da çokkültürcülük etnik ve dinsel bir içeriğe sahiptir. Etnik ve dinsel çeşitlilik olumlanıyor. Diğer çeşitlilik biçimlerine fazla sıcak bakılmıyor. Bu anlamda yeniden bir tanım yapmak gerekirse; Avrupa toplumlarını çokkültürlü değil, çok-etnisiteli ve çok-dinli toplumlar olarak ifade edebiliriz.

Aynı konuya siyasal açıdan baktığımızda, acaba Avrupa ülkeleri içinde çokkültürlü bir politika izleyen ülke var mı? Bildiğim kadarıyla yok. Yani, azınlık gruplara yönelik politikalarını mülti-kültürel politika olarak niteleyen bir ülke yok. Ancak entegrasyon politikaları şeklinde bir uygulama var. Bu, artık AB'nin de ortak bir politikası haline gelmiştir. Çünkü göçmenler, göç ve çeşitlilik konusunda izlenmesi gereken politikalar konusunda Avrupa Birliğine bağlı olan ülkelerin hepsi ortak bir kanaate doğru hızla ilerliyor.

Nedir entegrasyon politikası?

Bunun üçayağı var; birisi, siyasal ve hukuksal entegrasyondur. Bununla yabancıların ilgili

ülkenin vatandaşlığına geçiş yapmaları ve bu şekilde o ülkede eşit hak ve özgürlüklere sahip yurttaşlar haline gelmeleri amaçlanıyor. Bu, genellikle teşvik edilen bir durumdur. Bunun bir istisnası var: Almanya. Çünkü Almanya'da etnik anlamda bir ulus fikri çok güçlüdür. Mesela bunun bir karşıtı olan Fransa öyle değildir. Fransa'da daha çok politik kimlik olarak millet, ulus fikri geçerlidir. Avrupa ülkelerinin çoğunluğu da Fransa'nın ulus fikrini esas almışlardır. Almanya'da çok enteresan örnekler var. Duvarın yıkılmasından sonra Doğu Avrupa ülkelerinden gelen ve Alman kökenli insanlara hemen bir gün içinde Alman pasaportu verdiler. Oysa orada kırk-elli yıldır yaşayan Türklere bu pasaportu vermiyorlar. İşte, bu ilginç bir durum, çünkü Almanya etnik temelde soya dayalı bir millet fikrini esas aldığı için, sadece o temelde yurttaşlığı kabul ediyor. Tabii bunun istisnaları var, yabancılar da yurttaş olabilirler. Ama bu çok sıkı kurallara bağlanmıştır. Herkes öyle kolay kolay yurttaş olamaz.

Entegrasyonun ikinci bir ayağı var; bu da sosyal ve ekonomik entegrasyondur. Doğrusu bu konuda Avrupa ülkeleri arasında büyük bir uzlaşma var. Yani göçmenlerin, azınlıkların, mültecilerin geri kalmışlık konumlarını ortadan kaldırmaya ve sosyal eşitliği sağlamaya yönelik çalışmalar var. Kimi ülkeler, bunu özel politikalar geliştirerek yapmaya çalışıyor, kimi ülkeler de genel politikalar çerçevesinde bu grupların konumlarını iyileştirmeye çalışıyor.

Üçüncü ve konumuz açısından en önemli ayak, şudur: Acaba bu entegrasyon politikasında kültürel farklılığa ne kadar yer tanınıyor sorusunu ortaya attığımızda; burada şöyle ilginç bir gelişme görüyoruz. Genellikle 80'li yıllarda göçmenlere daha toleranslı bir yaklaşım vardı. Azınlıkların kendi kültürlerini ifade etmeleri, örgütlenmeleri vs. çoğu devletler

tarafından teşvik ediliyordu. Belki bunun bir istisnası var, o da Fransa'dır. Çünkü Fransızlar başından beri daha çok asimilasyona dönük politikalar uyguluyorlar. Ama diğer ülkelerin çoğunda çokkültürlülüğe liberal anlamda açık bir politika vardı. Ancak 1990'lı yıllarda bu politikadan yavaş yavaş uzaklaşmaya başladılar. Ve günümüzde artık şunu diyorlar: "Bu ülkede yaşamak, bu ülkeye ait bir insan olmak istiyorsanız, bu topluma sadakatle bağlı bir yurttaş olmak zorundasınız, bizim ortak değerlerimiz vardır, bu değerleri de kabul edeceksiniz." Tabi bu "ortak değerler" nelerdir dediğimizde buna çok net cevaplar veremiyorlar. Çok kısa ve kestirmeden şöyle bir cevap veriliyor genellikle: "Bizim anayasamızda var olan değerler." Kimisi bu kavramı daha da genişletiyor, özellikle sağcı ve aşırı sağcı çevreler ortak değerleri "Biz patates yiyoruz siz de bunu yiyeceksiniz, biz içki içiyoruz siz de içmelisiniz, biz eşcinselliği çok normal bir olay olarak karşılıyoruz siz de böyle karşılayın." diyorlar. Almanya'daki vicdan testlerinde de eşcinsellikle ilgili sorular var. Yine Hollanda'da yeni gelen göçmenlere uygulanan uyum ve dil kurslarında da buna benzer konular ele alınıyor.

4. Alternatif Yaklaşımlar

Alternatif bir yaklaşım ortaya koyabilmek için durumu yeniden analiz etmek gerekiyor. Çokkültürlülüğe yaklaşımda iki temel soru sorulmaktadır: 1) Ne kadar farklılık? 2) Ne kadar ortaklık? Farklılığı olumlayan ve radikal anlamda her kültürü kendi başına bir varlık olarak algılayan yaklaşımlar toplumda ortak bir temel bırakmıyorlar. Bir anlamda aynı toplumda yaşamakla birlikte birbirine yabancı cemaatler ve milletler oluşturuyorlar. Bu kültürel gettolaşmanın sonucunda ise çoğu zaman gerginlikler ve çatışmalar ortaya çıkabiliyor. Birlik ve ortaklık fikrinden hareket eden yaklaşımlar ise farklılıklara ve çeşitliliklere

fazla şans tanımıyorlar. Hatta asimilasyon politikalarına meşruiyet kazandırıyorlar. Burada da sonuç, çatışmaların ortaya çıkmasına uygun bir zemin hazırlamaktan başka bir şey değildir. Çünkü asimile edilmek istenen gruplar, eşitlik ve özgürlük gibi kavramların bayraklaştırıldığı bir dünyada direniş gösteriyorlar ve bu direniş, asimilasyon politikası izleyen devletlerde azınlık gruplarla devleti karşı karşıya getiriyor.

Bu durumda "farklılık" ile "ortaklık" arasında bir denge kurmak zorundayız. Biz buna "çeşitlilik içinde birlik" ya da "birlik içinde çeşitlilik" fikri diyebiliriz. Türkiye'de birlik fikri çok vurgulandığı için farklılıklar sorun olarak algılanmaya başlamış ve toplumda hoşgörü azalmıştır. Lübnan gibi ülkelerde ise farklılıklar çok fazla vurgulandığı için ortak noktalar ihmal edilmiş ve toplum, uluslararası literatürde "Lübnanlaşma" olarak telaffuz edilen

Özellikle sağcı ve aşırı sağcı çevreler ortak değerleri "Biz patates yiyoruz siz de bunu yiyeceksiniz, biz içki içiyoruz siz de içmelisiniz, biz eşcinselliği çok normal bir olay olarak karşılıyoruz siz de böyle karşılayın." diyorlar.

bir parçalanma ve bölünme sürecinin içine sokulmuştur. Bu örnekler dikkate alındığında hangi ülkede nerede başlamak ve nereye vurgu yapmak gereklidir sorusuna, önerdiğimiz formülasyonlar güzel bir cevap oluşturmaktadır. Bence Türkiye'de çeşitliliğe vurgu yapmak ve bu nedenle "çeşitlilik içinde birlik" fikrini savunmak gerekiyor. Oysa Lübnan'da birlik fikrine vurgu yapan ve "birlik içinde çeşitliliği" koruyan bir politika ve söylem geliştirmek gerekiyor.

Bu kavramsallaştırmayı, geçtiğimiz yıllarda Türkiye'de yapılan tartışmalar çerçevesinde

"alt-kimlik/üst-kimlik" kavramlarıyla da ifade edebiliriz. Ulusal birlik ve bütünlük adına üst-kimliğin alt kimliği yok etmesine müsaade ettiğinizde farklılıklar ortadan kalkar. Bu tehlikeli bir gidişattır. Ama aynı şekilde alt-kimliklerin üst-kimliği ortadan kaldıracak biçimde yüceltilmesi de tehlikelidir. Bu bakımdan bu ikisi arasında bir denge kurmak zorundayız. Türkiye için en geçerli yol, bir "Türkiyelilik" fikri veya üstkimliği çatısı altında alt kimlikleri birleştirmektir. Eğer etnik bir kimlikten hareket edilirse, bu diğer kimlikler açısından sorunlu karşılanabilir. Türklük, etnik bir kimliktir. Bunu "ulus" anlamında daha kapsayıcı bir kimlik olarak düşünmek ya da "Türk vatandaşlığı" şeklinde de algılamak mümkündür. Ancak Türkiye bu konuda geç kalmıştır.

Bir başka mesele de bu tartışmalar içinde özel alan-kamusal alan ayırımına net bir cevap vermek gerekir. Özel alan, kişilerin veya grupların kendi özelliklerinde özgür bırakılmasını ifade etmektedir. Sözgelimi bir kız veya kadın başörtüsünü kendi evinde kullanabilir. Ya da etnik bir grup kendi dilini kendi ev ve cemaati çevresinde kullanabilir. Pekiyi kamusal alana çıkılınca bu ifade biçimleri ne olacaktır? Bir görüşe göre kamusal alan, devletin alanıdır; burada özel yaşam biçimlerinin veya inançların veya dillerin sergilenmesi söz konusu olamaz. Pekiyi, bunun kime zararı var? Bence bu yaklaşım, kamusal alan kavramını devletle özdeşleştirmesinin ötesinde, altkimliklere de kapalı bir alan olarak değerlendirdiği için sorunludur. Kamusal alan, ortak kullandığımız alanlardır. Burada ortak değer ve normların kullanılması istenir, ancak bu öyle bir şey ki: sözgelimi hoşgörülü olmak ortak bir değer ise o zaman bu alanda da farklılıklara yer vereceksiniz. Ya değilse hoşgörülü olmanın bir ortak değer olması düşünülemez. Yani kamusal alanı, altkimliklerin ifade biçimlerine kapalı bir alan olarak dü-

şünmek yersizdir. Tam tersine kamusal alan, bu ifade biçimlerine açık bir alandır. Belki şöyle söylemek daha isabetlidir: Alt kimliklerden biri, kendi değer ve normlarını herkes için geçerli bir norm olarak diretemez. Bir örnek vermek gerekirse başörtüsü kamusal alanda kullanılabilir, çünkü bunun başkasına zarar veren bir yönü yoktur, ama hiçbir kimse bu kıyafeti, söz konusu alanda ortak bir kıyafet tarzı haline getiremez. Kamusal alan, tam tersine farklılıkların yaşandığı ve tekbiçimci bir mantığın geçersiz olduğu bir alandır.

Demek ki özel ve kamusal alan ayırımı, kategorik bir düşüncenin uzantısında biri farklılıklara açık, diğeri kapalı şeklinde düşünmek gerekiyor. Bu iki alan su geçirmez bir şekilde bir birinden ayrı iki alan değil, tam tersine karşılıklı etkileşimin olduğu geçirgen alanlardır. Bu etkileşim sırasında ortaya çıkabilecek sorun, altkimliğe ait bir normun genel-geçer ilan edilerek herkesin bu çerçevede davranmasını beklemektir. Ya da ortak alanı inşa eden gücün, farklı gruplar karşısındaki eşit mesafede olma ilkesini zedeleyerek, ayrımcı bir uygulamaya gitmesidir. Her ikisi de kabul edilemez bir durumdur. Çokkültürlülük ve çokkültürcülük tartışmaları çerçevesinde bu konuları bir kez daha gözden geçirmek zorundayız. ■

dipnotlar

¹ Bu eser Türkçeye *Çokkültürlü Yurttaşlık, Azınlık Haklarının Liberal Teorisi* (Ayrıntı yayınları, İstanbul 1998) adıyla çevrilmiştir.